

Людмила Паращенко

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку системи загальної середньої освіти (ЗСО), досліджено розробленість категорій «розвиток освіти», «розвиток загальної середньої освіти», критеріїв розвитку ЗСО. Запропоновано визначення поняття «розвиток системи загальної середньої освіти».

Ключові слова: розвиток освіти, державне управління розвитком загальної середньої освіти, критерії розвитку освіти, навчальний заклад, курикулум.

Постановка проблеми. У сучасній соціокультурній ситуації складається нове уявлення про ідеал української освіти, головним змістом якого є розвиток – як ціннісна основа і принцип її існування. Найскладніше питання полягає в тому, як забезпечити розвиток освіти в умовах, коли потрібні великі витрати для приведення інфраструктури більшості українських навчальних закладів, кваліфікації педагогічного персоналу, інформаційної і технічної оснащеності до рівня спів мірного з сучасним цивілізаційним поступом школи, коли політичне і стратегічне бачення українських реалій та шляхів її вирішення досить плюралістичне, а і консенсусна демократія в галузі управління освітою ще лише формується. Наприклад, освітні і академічні діячі сприймають як небажане втручання в їхню професійну сферу зовнішню експертну допомогу щодо подолання невідповідності сучасного змісту освіти потребам суспільства і глобальним викликам до нього та розробки принципового нового контенту й стандарту ЗСО. Представники реальної економіки та й значна частина населення, оцінюючи сучасний контент ЗСО, породжений освітніми і академічними діячами, не без підстав дивляться на останніх, як на відірваних

від дійсності кабінетних учених. При цьому і ті, і інші недооцінюють потенціалу один одного. Однак є позиції, в яких представники владних структур, бізнесу і педагогіки дійшли до згоди, а саме: розвиток освіти приводить до економічного росту; розвиток освіти забезпечує підвищення рівня життя громадян; світ змінюється швидше, ніж кожний з нас може собі уявити.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин проблеми. Проблеми розвитку освіти розглядаються широким колом українських дослідників – В. Андрущенком, В. Биковим, І. Вакарчуком, Л. Ващенко, І. Гавриш, Д. Дзвінчуком, І. Зязюном, В. Євдокимовим, С. Клепком, О. Коваленко, В. Кременем, С. Крисюком, О. Локшиною, В. Луговим, Т. Лукіною, О. Ляшенком, В. Мадзігоном, О. Матвієнко, О. Мещаніновим, С. Ніколаєнком, О. Овчарук, В. Олійником, Н. Протасовою, І. Прокопенком, А. Сбруєвою та багатьма іншими. Проте в працях цих та інших науковців цілісної концептуальної побудови схеми розвитку сучасної ЗСО з усіма її атрибутами (тобто наукового визначення поняття, з'ясування тенденцій, критеріїв, індикаторів, стратегій розвитку) віднайти не вдається.

Цим і обумовлено **мету статті** – здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку сучасної освіти в Україні, запропонувати для теорії і практики державного управління операційне визначення поняття «розвиток освіти». Досягнення мети конкретизується шляхом вирішення таких завдань: здійснення міждисциплінарної експлікації поняття «розвиток освіти»; дослідження розробленості категорії «розвиток загальної середньої освіти» в стратегічних документах національної освітньої політики.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування стану дослідження проблеми розвитку сучасної системи освіти в Україні звернемося до документів, які є результатом узагальнення широкого спектру здобутків науковців і, зокрема, фахівців у галузі державного управління освітою.

Національна доктрина розвитку освіти (далі – Національна доктрина «визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні

напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття» [2, с.5]. Серед досліджень не рідко зустрічаємо буквально розуміння цієї тези. Так, Г.В. Єльнікова, З.В. Рябова вважають, що «процес перебудови освіти в Україні здійснюється у відповідності з Державною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття») і Національною доктриною, де визначені критерії розвитку освіти» [6, с.5-6]. Тому, на їх думку, залишилася проблема суто технічна: «Якщо встановити параметри цього розвитку і кожний параметр забезпечити чіткими критеріями та технологією контролю, то можна оцінювати поточний стан розвитку освіти» [6, с.5-6]. Проте віднайти у тексті доктрини основні змістові ознаки концепту «розвиток освіти» та «критерії розвитку освіти» у переліках запланованих заходів не є очевидним завданням. Розглянемо це детальніше.

Національна доктрина у р. І. «Загальні положення» трактує освіту «як основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави» і стверджує, що «за роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі». Водночас «стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень», ще «не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави...» і зумовлюють (1) «розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу»; (2) «потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти...». Для цього необхідно «запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти», забезпечувати «прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти» та створювати «умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя» [2].

Відтак проблема розвитку освіти як інституції переважно зводиться до аналізу проблеми розвитку людини, оскільки освіта має його підтримувати і забезпечувати. Нагадаємо, Законом України «Про загальну середню освіту» визначено: «Загальна середня освіта – це цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та

виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний та фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності (частина перша статті 3» [1]. Зауважимо, поняття «людський розвиток» породжує систему показників розвитку ЗСО, проте тлумачиться воно неоднозначно. Наприклад, програма Цілі розвитку тисячоліття дотримується такого бачення основних цілей людського розвитку: «Розвиток людини є основною метою і критерієм суспільного прогресу. Основні цілі людського розвитку формуються у трьох напрямках: перший – можливість прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я, другий – доступність знань, одержання освіти, третій – наявність засобів, що забезпечують гідний рівень життя» [14, с.25]. Завдання Національної доктрини полягає у цьому контексті в описі бачення шляхів встановлення доступності знань для членів суспільства та надання їм можливості «прожити довге життя, підтримуючи добрий стан здоров'я» та «засобів, що забезпечують гідний рівень життя».

У другому розділі Національної доктрини визначено, що «мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України...». Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є «розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя»; «розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти», «особистісна орієнтація освіти» та ще 12 завдань, серед яких формування національних і загальнолюдських цінностей; створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу та інші.

Проведений аналіз Національної доктрини показує, що в ній напрями розвитку української освіти сформульовано без визначення понять «розвиток освіти», «критерії розвитку освіти» та розкриття їх суті, тому аргументація її положень не завжди є переконливою. Російський дослідник П.Г. Щедровицький, аналізуючи у своїх працях категорію розвитку у контексті освіти, відзначив, що ми можемо говорити про розвиток як про квазіоб'єкт, як

про те, що відбувається. Ми можемо його реїфікувати, натуралізувати, об'єктивувати. А можемо вважати, що розвиток – це певний прийом логіки і методології мислення, що це спосіб організації мислення, і ніяких об'єктів за цим поняттям взагалі не існує [15]. Вочевидь для Національної доктрини розвиток освіти є у цій термінології «квазіоб'єктом», тим, що має відбуватися, об'єктивацію якого намагалися провести у 12-ти вище названих завданнях розвитку освіти. Проте, оскільки кожне із заявлених завдань формулюється переважно декларативно, то для укладачів доктрини «розвиток» був вірогідніше неусвідомленим «прийомом логіки і методології мислення». Така невизначеність щодо доктринальної інтерпретації поняття «розвиток освіти» призводить до схематизму і майже випадкового відображення завдань розвитку освіти у Положенні про Міністерство освіти і науки України (до лютого 2011 р.) , Варто сказати, що в цьому документі також відсутнє визначення поняття «розвиток освіти», а функції міністерства визначені у формальних і загальних приписах, що не відображають сутності завдань розвитку ЗСО. Тому погоджуємось з оцінкою С.В. Крисяка, що в системі державного управління України «механізми управління розвитком освіти практично не розроблені» [7, с.5-6], а «діючі механізми управління забезпечують лише запізнілу реакцію на ситуації, що складаються. Практично не працюють механізми прогностичного або випереджуючого управління... Як наслідок для розв'язання задач управління інноваційними процесами переносяться схеми управління процесами функціонування, що тиражують існуючі недоліки» [7, с.169-170].

Проблему розвитку освіти обрано головним концептом у «Білій книзі національної освіти України» (2009) [5], однак визначення цього поняття тут не знаходимо. Варто зазначити, що й авторитетна українська «Енциклопедія освіти» (2008), підготовлена в АПН України за редакцією В.Г. Кременя, терміну «розвиток освіти» теж не містить.

Серед 32-х напрямів наукових досліджень НАПН України виокремлено напрям 8-й – «Управління розвитком освіти» і відзначено, що «дослідження цього напрямку передбачають пошук нових відкритих, демократичних моделей

управління освітою, що враховують регіональні особливості, тенденції зростання автономності навчальних закладів, конкурентність освітніх послуг, забезпечують науковий супровід управлінських рішень, поєднання державного і громадського управління, впровадження нової етики управління тощо». Проте академічні пошуки не спрямовані на визначення поняття «розвиток освіти», його показники й критерії як у цьому напрямі, так і в усіх інших [8].

Загальні фрази про світ і суспільно-політичну ситуацію, що змінюються, розвиток особистості, суспільства, держави не можуть охопити всієї складності і глобальності процесу розвитку. Про розвиток, як вказує М. Савельєва, «дотепер звично думати в термінах класичної філософської традиції, зокрема зв'язувати можливість аналізу його сутності з особливостями раціоналістичної, діалектико-матеріалістичної методології... Розвиток, як і раніше, визначають за допомогою таких бінарних опозицій, як старе / нове, просте / складне, нижче / вище, примітивне / досконале, необхідне / вільне, стихійне / усвідомлене, розумне / нерозумне » [11, с. 35-36]. Отже, якщо досліджувати розвиток ЗСО в традиціях бінарних опозицій, то неминуче зіштовхнемося з ситуаціями, подіями, речами, які не матимуть пояснень і конструктивних засобів їх вирішення. Відповідно постає завдання з'ясувати, що мається на увазі, коли мова йде про розвиток освіти. Чим розвиток освіти відрізняється від простих змін? Які зміни варто відносити до розвитку, а які – до косметичного «поліпшення фасаду»? Які критерії, зовнішні ознаки, індикатори розвитку освіти, за якими потрібно спостерігати? Чи є і які основні тенденції, закономірності і «механізми» розвитку освіти як соціальної системи та навчальних закладів як її елементів? Чим у дійсності в системі ЗСО можна і потрібно управляти, розвиваючи що-небудь?

Здавалося б, актори освітньої політики, які задають імпульси розвитку ЗСО, знають усі відповіді. Однак, поняття «розвиток освіти», не зважаючи на його роль як головного лозунгу і суті державного управління освітою, залишається мало зрозумілим як у контекстах теоретичних педагогічних праць, так і в основних нормативно-правових документах. Такий стан, на нашу думку, пояснюється, з одного боку, складністю освітнього процесу і відокремленням у

ньому режимів розвитку і функціонування, а з іншого – недостатнім використанням в аналізі освітнього розвитку досягнень розробки апарату цієї категорії у філософських науках. Наприклад, «Новейший философский словарь» визначає категорію розвитку у сучасній філософії як *характеристику якісних змін об'єктів, появи нових форм буття, інновацій і нововведень. Виражаючи насамперед процеси змін, розвиток припускає збереження (системної) якості об'єктів, що розвиваються. Розвиток поєднується з перетворенням внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єктів, тому одна з перших спроб завдання формальних критеріїв розвитку... пов'язана з ідеєю Спенсера про розвиток як ускладнення елементного складу і диференціації структур і функцій, організації взаємодії і відносин між людьми* [4].

Враховуючи вищезазначене, стає зрозуміло, що «розвиток освіти» як категорія науки державного управління не може бути зведена лише до процесу змін в освіті. Як зауважує М. Фуллан, «розвиток – це безперервне поліпшення здатності зростати і будувати навіть ще тісніший зв'язок між різноманітними середовищами» [13, с.81]. Оскільки знаки розвитку в освіті присутні всюди, то його можна вивчати на будь-якому «відрізку системи ЗСО» – на діяльності педагогічних співробітників, на розвитку її змісту, інфраструктури тощо, зрештою він є всеохоплюючою рамкою для визначення освіти.

Узагальнюючи вищевикладене і не претендуючи на завершеність, вважаємо за можливе запропонувати для практики о управління освітою визначення поняття як конкретизацію найзагальнішого філософського визначення категорії розвитку. Отже, *розвиток освіти – це процес визначення і здійснення цілей освітньої політики відповідно до потреб та ідеалів суспільства, який характеризується якісною зміною компонентів системи освіти, появою нових організаційних їх форм, інновацій та нововведень і перетворенням їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, що забезпечує здатність системи освіти до успішного забезпечення потенціалу людського розвитку, нагромадження і розгортання нових можливостей суспільства.*

У світлі цих концептуальних уявлень важко погодитися, зокрема, з результатами аналізу різних підходів до характеристики поняття і складових розвитку загальноосвітнього навчального закладу (ЗНЗ), які оприлюднив Г.А. Сухович [12]. Наша увага до досліджень проблеми розвитку ЗНЗ викликана тим, що *розвиток системи ЗСО – це значною мірою є інтегральна сума розвитку всіх ЗНЗ, що входять до системи ЗСО*. Діалектика розвитку локального-глобального є суттєвою, бо нерідко абсолютизуються перешкоди для розвитку конкретних ЗНЗ, і вимагається розвиток освіти в цілому – нормативної бази, фінансування тощо. Поняття «розвиток ЗНЗ» визначається як *«цілеспрямований вплив, який призводить до незворотних змін, нових, більш якісних результатів в усіх напрямках діяльності, вдосконалення механізмів самоуправління складної шкільної педагогічної системи»* [12, с.14]. Зведення розвитку ЗНЗ до «впливу» (причому незрозуміло, хто є суб'єктом такого «впливу»), на наш погляд, є помилковим. Це підтверджує і подальший виклад дослідника, який виділяє тривіальні офіційні ознаки необхідності переходу закладу в режим розвитку (невідповідність між рівнем розвитку учнів та їх соціальною функцією, низький рівень мотиваційного середовища, недостатність умов для самореалізації, орієнтації на успіх, а отже і розвитку творчості учнів; незнання ними історії та традицій закладу, недотримання норм поведінки в школі тощо) та складові розвитку ЗНЗ (системний саморозвиток директора закладу; створення сучасної науково обґрунтованої системи управління; організація навчально-виховного процесу, яка забезпечує в максимальній мірі реалізацію задатків і нахилів учнів; та інші [12, с.6-7]. Порівняймо таке розуміння, що віддзеркалює українську освітню політику як набір випадкових і поверхневих заходів, з чіткою позицією щодо розвитку освіти у Фінляндії, яка є визнаним світовим освітнім лідером.

В Основному курикулумі для загальноосвітньої школи Фінляндії заявлено, що *«робота з розвитку школи означає як поліпшення діяльності школи і послуг, так і розширення предметів і груп предметів»* [9], а *«ціль роботи загальноосвітньої школи – розвиток позицій і можливостей учнів, що дозволяють їм функціонувати, як активним, вимогливим і відповідальним членам*

громадянського суспільства» [9]. І найголовнішим є визначення джерела розвитку освіти: «На відміну від попередніх централізованих моделей, у цей час *розвиток освіти заснований на навчальних програмах, складених самими школами, які спрямовані на поліпшення роботи вчителів і дозволяють визначити потенційні можливості шкіл*. Проекти внутрішнього розвитку шкіл тісно пов'язані із цим завданням. Дослідження показує, що участь учителів у складанні навчальної програми є важливою передумовою для реальних змін у внутрішній діяльності шкіл. Навчальні програми, складені іншими, залишаються, до деякої міри, зовнішніми, і немає зобов'язань з їхньої реалізації» [9]. З цього випливає висновок: розвиток освіти в українських ЗНЗ дослідниками здебільшого бачиться як такий, що не стосується його навчальних програм, оскільки вони централізовано встановлені. Натомість державна освітня політика Фінляндії розвиток вбачає у складанні навчальних програм самими школами. Іншими словами, розвиток ЗНЗ у схемі Г.А. Суховича стосується лише певних умов його розвитку, але не самого розвитку навчально-виховного процесу і шкільної освіти в цілому.

Таке хибне бачення розвитку освіти притаманне усій системі ЗСО у постсоціалістичному просторі. П. Радо, аналізуючи малоуспішні освітні реформи в країнах Центральноєвропейського регіону (2002), у більшості з яких глибокі перетворення перенесли майже всі складові освітніх систем: фінансування, державне управління і менеджмент, структура і зміст, іспити, видавництво навчальних посібників, підвищення кваліфікації викладачів, інституційне середовище, ставить питання, чому ж все-таки ці системи дотепер дають низькі показники після десятилітнього періоду (а в Угорщині і Словаччині – після двадцяти років) постійної трансформації? На думку П. Радо, проблема неуспішності освітніх реформ в країнах Центральноєвропейського регіону полягає у тому, що реформами залишилися незачепленими взаємини в навчальних класах і, як наслідок, результати процесу передачі знань. Дотепер, підкреслює П. Радо, не було висунуто ні однієї ініціативи перетворень, яка б пропонувала нове бачення процесу передачі знань. Суть проблеми полягає в тому, що лівова частка змін стосувалася умов розвитку системи, але не самого розвитку [10]. Цей висновок, на

нашу думку, залишається справедливим щодо системи ЗСО в Україні і сьогодні. Проте і П. Радо, говорячи про умови розвитку, не вказує, що мається на увазі, коли вимагають розвитку освіти. Звісно, «нове бачення процесу передачі знань» можемо розуміти широко як нове бачення всієї освіти, однак і вузьке розуміння цього словосполучення теж має конкретний зміст – як розвиток змісту освіти, навчального контенту, що втілюється у національному курикулумі. Необхідно наголосити, хоча процес передачі знань є визначальним для розвитку освіти, однак він вимагає відповідних інституційних та інфраструктурних змін, передумов розвитку.

Висновок

Проведене дослідження засвідчує, що «розвиток освіти» є тією категорією теорії державного управління, яка інтегрує інші види розвитку в суспільстві – суспільний розвиток, розвиток людини, інституційний розвиток. Розвиток ЗСО образно можна кваліфікувати як «розвиток розвитків». Для забезпечення розвитку сучасної системи ЗСО основними зовнішніми проблемами є розвиток контенту (курикулум), педагогічного персоналу та інфраструктури навчальних закладів, на вирішенні яких і концентрується державне управління освітою. Проте глибинним фактором розвитку системи ЗСО є її субстрат як синтез культури суспільства та економічного механізму освіти. Для управління цим субстратом необхідним є розробка і впровадження нових механізмів управління системою ЗСО.

Перспективою подальших досліджень є система критеріїв і показників розвитку освіти, стратегії розвитку як системи освіти загалом, так і навчального закладу зокрема.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про загальну середню освіту» №651-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 28. – ст.230; з наступними змінами і доповненнями.
2. Національна доктрина розвитку освіти України // Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4 ч. – Х., 2004. – Ч.1. – с. 5-24.

3. Положення про Міністерство освіти і науки// Постанова Кабінету Міністрів від 19 грудня 2006 р. N1757// Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1757-2006-%EF>

4. Абушенко В.Л. Развитие [Електронний ресурс] // Новейший философский словарь: словарь / [сост. и гл. ред. А. А. Грицанов]. – 3-е изд., испр. – Минск : Книж. Дом, 2003. – 1279 с. – Режим доступу : <http://www.philospedia.com>

5. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В.Г. Кременя. – К., 2009.

6. Єльнікова Г.В. Моніторинг як ефективний засіб оцінювання якості загальної середньої освіти в навчальному закладі/ Єльнікова Г.В., Рябова З.В. // Теорія і методика управління освітою. – 2008. – №1.

7. Крисяк С.В. Державне управління освітою. Навч. посібник – К.: НАДУ, 2009.

8. Наукова діяльність. Основні напрями досліджень АПН України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.apsu.org.ua/activity/doc/napryamy02.doc (доступ 20.06.2010).

9. Основной куррикулум для общеобразовательной школы. Финляндия. (перевод фонда «Сорос Казахстан»). - 56с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eac.soros.kz/index.php?id=33> 24 жовтня 2006 р.

10. Радо Петер. Миф или реальность? Высококачественное образование в странах ЦВЕ // Государственное управление в переходных экономиках. Институт открытого общества. Ежеквартальное издание программы «Инициатива реформирования местного самоуправления и государственных услуг». – 2002 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lgi.osi.hu/publications/2002/114/ru/fall2002ru_page2.html

11. Савельева М. Трансформация представлений о развитии в постнеклассической методологии // Філософія освіти. – 2008. – № 1-2 (7). – С. 35 – 44.

12. Сухович Г.А. Моніторинг розвитку загальноосвітнього навчального закладу на основі комп'ютерних технологій: автореф. дис... канд. пед. наук:

13.00.06 [Електронний ресурс] / Г.А. Сухович; Держ. вищ. навч. закл. «Ун-т менеджменту освіти». – К., 2008. – 20с.

13. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / Фуллан М. – Л.: Літопис, 2000. – 269 с.

14. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010. Національна Доповідь. – Київ: Міністерство економіки України, 2010. – 108 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_52412mdgs_ukraine2010_rep_ukr.pdf

15. Щедровицький П.Г. Лекція о метаметодологии проектирования // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.shkp.ru/lib/archive/second/2001-1/4/print>

Паращенко Л. И.

Развитие общего среднего образования как проблема теории и практики управления образованием

В статье осуществлен теоретический анализ проблемы развития системы общего среднего образования (ОСО), исследована разработанность категорий «развитие образования», «развитие общего среднего образования», критериев развития ОСО. Предложено определение понятия «развитие системы общего среднего образования».

Ключевые слова: развитие образования, государственное управление развитием общего среднего образования, критерии развития образования, учебное заведение, курикулум.

Parashchenko L.

The development of general secondary education as a problem of theory and practice of management education

The theoretical analysis of problem of general secondary education (GSE) system development is carried out in the article; working out of such categories as «development of education», «development of general secondary education» and

criteria of GSE development is analised. The concept definition «general secondary education system development» is proposed.

Keywords: development of education, public administration of general secondary education development, criteria of education development, educational institution.